

Т.Д. Чубіна

Черкаський державний технологічний університет, м. Чекаси, Україна

СЕСТРИ СОФІЯ ТА ОЛЬГА ПОТОЦЬКІ: ПЕРЕПЛАТІННЯ ДВОХ ЖІНОЧИХ ДОЛЬ

Людина є елементом будь-якої форми соціальності, від найпростіших спільностей до сучасних цивілізаційних і політичних суперсистем. Тому погляд на історичні процеси не відокремлюється від вивчення окремих особистостей та династій. У поданій науковій статті мова йде про рід Потоцьких, його внесок в історію і культуру України.

Відтворення біографічних та просопографічних портретів історичних постатей чи визначних родин є важливою складовою частиною показу загального історичного процесу епохи.

Розвиток історичної науки на сучасному етапі характеризується пошуком нових та удосконаленням вже існуючих методів дослідження. Нові погляди у біографістиці розширюють інформаційне поле в історико-культурних дослідженнях, особливого значення набувають методи колективних біографій, які використовують нові технології обробки матеріалів і дозволяють реконструювати багатогранні аспекти життя та діяльності цілих династій [1].

Серед родової еліти, чії діяльність і творчі здобутки потребують докладного вивчення та встановлення об'єктивної істини в оцінці її місця в історії, чільне місце належить роду Потоцьких (герба Пилява).

Мета даної статті полягає в тому, щоб розкрити маловідомі сторінки життя колоритних представниць родини Потоцьких – доньок Станіслава Щенного Потоцького та Софії Вітт – сестер Софії (в заміжжі Кисельової) та Ольги (в заміжжі Нарішкіної). Переклади польських джерел, які зустрічаються в статті, автор робив самостійно. Досліджені в статті аспекти є однією з перших спроб в сучасній історіографії зробити життєопис маловідомих українцям постатей.

Софія Потоцька (в заміжжі Кисельова) (1801–1875 рр.) – старша донька Станіслава Щенного Потоцького та Софії Вітт [2].

Мати досить рано стала виводити її в світ. Юна врода причарувала багатьох чоловіків.

Унаслідок роздільної угоди отримала з батьківського спадку 2 млн злотих. У 1817 р., під час перебування Олександра I в Тульчині, нібито мала з ним, як і її сестра Ольга, короткий роман за наказом матері. Та намагалася заручитися підтримкою імператора в юридичній війні за спадок по чоловікові, яку вона вела з його дітьми від другого шлюбу. Того ж року її руки почав добиватися граф Павло Кисельов (1788 – 1872 рр.), флігель-ад'ютант і улюбленець імператора, з 1817 р. інспектор, а з 1819 р. начальник штабу Другої армії в Тульчині [3].

Улітку 1821 р. Софія вийшла за нього заміж. У 1823 р. Кисельов став генерал-ад'ютантом, 1835 р. – членом Державної ради, потім – міністром державних маєтків, а після закінчення Кримської війни – російським послом у Парижі; був людиною освіченою та прогресивною. Кисельова отримала в посаг від матері (навіпіл із сестрою Ольгою) Немирів Брацлавського повіту з 10 тис. кріпаків і окремо – на 30 тис. дукатів коштовностей і на 20 тис. дукатів срібла.

В юності Софія славилась своєю красою і мала багато залицяльників, серед яких був і О. Пушкін. Останній познайомився з красунею ще до її одруження, ймовірно, у Петербурзі, де вона подовгу жила з матір'ю після смерті батька.

Відомо, що любов до жінки для Пушкіна була цілющим джерелом його натхнення і творчості. Поет любив багатьох жінок і якимось, напередодні одруження, очевидно, підводячи підсумок любовним захопленням, взимку 1829 – 1830 рр., будучи в гостях у московських сестер Катерини і Єлизавети Ушакових, написав їм в альбом два списки жінок, яких кохав. Цей список згодом отримав назву Дон-Жуанського. Перший був списком серйозних захоплень, його закінчувала майбутня дружина Наталія, а другий – менш серйозних. Так от, вже в першому списку поет ввів інтригу тим, що четверту позицію позначив NN.

Кого тільки не готували на місце NN! В книзі П. Губера «Дон-Жуанський список О.С. Пушкіна» перераховано декількох претенденток на таємну любов. Серед них називалися: Марія Аркадіївна Голіцина, внучка генералісімуса О.В. Суворова, графиня Наталія Вікторівна Кочубей, в заміжжі Строганова, чотири дочки прославленого у війні 1812 р. генерала Раєвського – Катерина, Олена, Марія (Волконська), Софія – і дружина історика Карамзіна – Катерина Андріївна.

У виданні Пушкінського Дому «Пушкін. Дослідження і матеріали» є цікава стаття Л.П. Гроссмана «Біля витоків Бахчисарайського фонтану». Тут вперше, достатньо обгрунтовано, таємним коханням була названа Софія Станіславівна Потоцька [4].

Якщо вірити «Дон-Жуанському списку», те четверте любовне захоплення Пушкіна виявилось найсильнішим і найтривалішим саме через недосяжність предмета відчуттів.

Ймовірно, ще в Петербурзі поет дізнався, що зиму сестри Софія і Ольга проводили в Тульчині і Умані, а на літо виїжджали в Кримську Масандру. Саме в Петербурзі поет обговорював з Миколою Миколайовичем Раєвським-молодшим ідею поїздки з сімейством його прославленого батька до Криму.

Реалізацію його мрії наблизило заслання на південь в травні 1820 р.

У кінці листопада 1820 р. Пушкін їде в Кам'янку, в маєток Давидових і Раєвських, і, звичайно ж, вирушає до Тульчина, де жила Софія Потоцька, але, очевидно, теж без успіху.

Другий раз Пушкін побував в Тульчині в листопаді 1822 р., по дорозі до Києва.

Неприступність Софії пояснювалася, по-перше, дивно цілісним її характером, по-друге, принциповою натурою і тим, що вона ще з 1817 р. закохалася в одного з найблискучіших представників гвардії, що відрізнився у війні 1812 р., генерала Павла Дмитровича Кисельова. До речі, все своє довге життя вона залишалася вірна цій любові, незважаючи навіть на зраду чоловіка. Пушкін, звичайно ж, про це здогадувався, але надії не втрачав до тих пір, поки не дізнався, що Софія оголошена нареченою Кисельова і вони отримали благословення Государя.

Доля Софії Станіславівни склалася нещасливо. Молодята поселилися в Тульчині, містечку Потоцьких, де знаходився головний штаб Другої армії, начальником якого був П.Д. Кисельов. В 1822 р. в Берліні померла її матінка Софія Потоцька. Помираючи, вона доручила молодшу дочку Ольгу піклуванню Кисельових, і це розбило щастя Софії.

Сестра Ольга своєю красою і практицизмом незабаром в очах Кисельова затьмарила Софію. Одного разу Софія навіть застала чоловіка в обіймах своєї сестри. Горда полячка вже не змогла пробачити свого чоловіка, хоча і продовжувала його любити.

Пушкін, знаючи характер своєї «гордої дівки», все ще на щось сподівався. В липні 1823 р. поет переїхав з Кишинєва до Одеси і був напевно присутній на вінчанні Ольги Потоцької з генералом Левом Олександровичем Нарішкіним у Грецькому соборі, бував він і в будинку Потоцьких, бачився з Софією.

Тут Пушкін закінчує «Бахчисарайський фонтан». В травні 1823 р. поет почав писати роман у віршах «Євгеній Онегін», багатопланову енциклопедію російського життя. Сімейна лінія в романі в основі своїй написана з сімейства Потоцьких-Кисельових.

В образі Ольги він нічого не змінив, залишив навіть ім'я. Софії дав ім'я Тетяни. Можливо, тому що Тетяна в перекладі з грецького означає «засновниця». Судячи з усього, саме вона дійсно стала засновницею його роману у віршах [5-7].

Не можна сказати, що Софія Станіславівна зовсім не розуміла і не цінувала генія Пушкіна. Так, в листах (Софія писала виключно французькою мовою) з Тульчина чоловіку до Петербурга в 1827 р. вона писала: «Привези також обидва нові романи Вальтера Скотта і декілька російських віршів Пушкіна, як наприклад, “Бахчисарайський фонтан”, “Онегін”, нову його трагедію; а якщо побачиш його, передай йому, що я вчуся російської мови, щоб читати його вірші» [4].

Пізніше, в 1828 р., вона хвилювалася, чи не потрапив поет на російсько-турецьку війну. Відомо, що Пушкін просився на війну, але Микола його не пустив.

Тоді Пушкін, не питаючи дозволу, помчав на кавказький фронт, де таки один раз взяв участь в бойових діях, поки про це не доповіли генералу Паськевичу, і той, вручивши відомому на всю Росію поету шаблю, відправив його назад. Отже, як бачимо, Софія добре знала характер поета і тому вельми співчутливо віднеслася до його загибелі в 1837 р.

Подальше сімейне життя Софії склалося сумно, у неї вмирає в 1824 р. єдиний син двох років. Далі її з чоловіком розвели різні політичні погляди. Потоцька була на стороні польських таємних організацій і повсталих декабристів. Декабристи, хоча і готували П.Д. Кисельова у свій уряд, але він не був на їх стороні. Софія всіляко ж підтримувала польських повстанців.

На початку 30-х років її чоловік писав: «Я не создан, чтобы... в моей домашней жизни препираться о политических мнениях» [4]. Але на розрив з чоловіком вона все ж таки не хоче йти. Тимчасові розлуки змінюються повним розривом, і на початку 30-х років Софія Станіславівна назавжди поселяється за кордоном, в основному в Парижі. Розрив з чоловіком вона пояснювала його невірністю. Основою духовного життя Кисельової залишається любов до Польщі і мрія про її звільнення, вона захоплено зустрічає національно-визвольні рухи в інших країнах.

Польський історик Єжи Лоек пише, що Софія віддячувала зраду свого чоловіка тим, що з кожним роком вела дедалі вільніший спосіб життя. Вона часто відвідувала Париж і Відень, щораз більше віддаючись своїй улюбленій розвазі – азартним іграм. Треба сказати, що їй у цьому таланило більше, ніж її єдинокровному братові, який помер багато років тому, бо своє майно вона не прогайнувала, а навпаки, навіть примножила покладені в закордонні банки капітали [8]. Після вибуху листопадового повстання Софія стала палкою патріоткою [9] і завзятою противницею царату; відтоді й аж до кінця життя вона ставилася до Петербурга зі зневагою й огидою. У 1831 р. перебувала у Відні, де вплинула на рішення брата Олександра взяти участь у Листопадовому повстанні. 1837 р. вона писала до одного зі своїх друзів: «Цар велить прийняти його в “Софіївці”, яку перейменував на Царицин Сад. Моя сестра Ольга просить позичити їй свої убори, бо прийматиме його у військових поселеннях Вітта. Навіть якби на мою голову впала цеглина, мені не було б так боляче, як від цієї звістки. Не можу змиритися з думкою, що шляхетне чоло моєї сестри схилитиметься перед залізною рукою, яка тяжіє над усією нашою родиною і навіть прахові померлих не дає спокою. Досі я весь час думала, що ми з сестрою одного духу і що наше завдання – спокутувати свою провину за одруження з москалями. Я написала Ользі лист, у якому намагалася переконати її, як гідно вона вчинила б, коли б уся її поведінка стала виявом болю, який вона змушена терпіти через лихо, що впало на наш край і на всю родину...» [10]. Зрозуміла річ, що за такої орієнтації Софії її заміжжя за генералом Кисельовим не могло бути щасливим.

Софія проводила активне світське життя узимку – в Парижі, улітку – на курортах. Була тісно пов'язана з домом Валевських і Матильдою Бонапарт (племінницею Наполеона Бонапарта), яка мала літературний салон. У Парижі виховувала, за її словами, племінника, а правдоподібно, що рідного сина, якого звали Ст. Клер [7]. Записала йому всі свої маєтності – близько 7 млн франків. Її дім служив місцем зустрічей польської та європейської аристократії, а також еміграційної правиці. Водночас пристрасна картярка та святоша, Кисельова дошкулила З. Красінському злостивими плітками на тему його роману з Дельфіною Потоцькою.

У січні 1848 р., вражена революцією, утекла з Палермо до Неаполя. У травні того ж року намагалась запобігти створенню Легіону Міцкевича. Адам Міцкевич критикував її антилегіонову діяльність. Кисельова перебувала в політичних відносинах із центром діяльності консервативного табору польської еміграції, так званим Готелем Лямбер. Під час Кримської війни доставляла йому цінні відомості про пропозиції англійської і російської дипломатії щодо польської справи. Твердила, що у випадку поступок царату на користь поляків належить прагнути до тривалого зближення Польщі й Росії. Однак через кілька років, особливо після розгрому Січневого повстання, критично сприймала прояви лояльності царату з боку поміщиків Королівства Польського. Належала до прибічників світської влади Папи Римського та противників об'єднання Італії, підтримуючи своїм впливом пропагандистську фракцію в Готелі Лямбер. У зв'язку з тим критикувала італійську політику Наполеона III [3].

В 1856 р. П.Д. Кисельова призначають послом до Парижа, і він, боячись бути скомпрометованим з боку своєї дружини, готовий був навіть вислати її з Франції.

Ольга Нарішкіна овдовіла в 1846 р. і в кінці 50-х років виїхала до Парижа для останніх зустрічей з Павлом Дмитровичем Кисельовим...

Кисельов у 1862 р., вийшовши у відставку, залишився жити в Парижі, де і помер в 1872 р. у віці 84-х років, вся колонія росіян оплакувала його смерть. Його дружина, яка до кінця днів зберегла своє подружнє звання, померла 2 вересня 1875 р. у віці 74-х років у Парижі, в повній самотності [2].

Так, різні політичні погляди з чоловіком, його зрада з сестрою, кардинально змінили життєву лінію Софії Кисельової. Але дивно, що не дивлячись на казуси, які життя приносило двом сестрам – вони продовжували любити одного і того ж чоловіка – Павла Кисельова. Але, співставляючи факти, можна стверджувати, що він віддавав перевагу лише одній з них [11].

Ольга Потоцька (в заміжжі Нарішкіна) (1803 – 1861 рр.) – молодша донька Станіслава Щенсного Потоцького та Софії Вітт; рідна сестра Олександра, Мечислава, Болеслава Потоцьких та Софії Потоцької (в заміжжі Кисельової) [12].

Ольга була такою ж вродливою, як і її сестра Софія. За Ольгою упало багато чоловіків, серед них і командир гвардійського корпусу, генерал-губернатор М. Милорадович, і князь П. Лопухін.

23 березня (4 квітня) 1824 р. вона обвінчалася з генералом Левом Олександровичем Нарішкіним (1785 – 1846 рр.) [13], нащадком славного російського дворянського роду, і жила з ним у повній злагоді; щоправда, їй чужі були патріотичні почуття сестри, в Росії їй жилося цілком комфортно [14].

З 1823 р. молодша з дочок Станіслава Щенсного та Софії Потоцьких – Ольга – стає власницею Тальнівського маєтку. У заповіті було зазначено, що цей маєток повинен переходити в спадщину по жіночій лінії. І коли в 1824 р. Ольга вийшла заміж за Лева Олександровича, Тальне разом із селами маєтку як придане графині перейшло до Нарішкіних. За графинею числилися землі 30 440 десятин зі значними лісами і з 5520 ревізькими душами. На той час це було дуже велике землеволодіння.

Єдина дочка Нарішкіних – Софія, вийшла заміж за графа Петра Петровича Шувалова та народила двох синів – Андрія та Павла та доньок – Ольгу, одружену з князем Олександром Долгоруковим; Олену, одружену з відомим цукрозаводчиком Бобринським; і Софію, заміжною за племінником Костянтином.

Після смерті чоловіка (1846 р.) Ольга Нарішкіна жила у родині своєї доньки Софії, але досить часто хворіла. Розуміючи, що життєві сили її полишають, Ольга їде до Франції, щоб побачити Павла Кисельова – чоловіка своєї рідної сестри, якого вона таємно продовжувала кохати з молодих років. Відтоді Павло та Ольга були нерозлучні до самої її смерті.

Померла Ольга Нарішкіна 7 жовтня 1861 р. у Парижі [2].

Ми намагалися показати образи двох жінок, яскравих представниць магнатського роду Потоцьких, доля яких тісно була переплетена. Це образи жінок, які уміли кохати і були коханими, образи, які надихали шанованих, відомих чоловіків на величні діяння, на потурання простих жіночих слабостей. Вони не тільки були музами багатьох чоловіків, а й самі інколи відзначались чоловічою вдачею...

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошенко О.М. Біографічний нарис родини Скаржинських (перша половина XVIII – початок XX століть) // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 76. – Вип. 63. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 149.
2. Чубіна Т. Рід Потоцьких: особистості на тлі епохи. – Черкаси, 2007. – С. 191, 196, 200.
3. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця, 2007. – С. 274, 275.
4. Золотухин А. Фонтан слёз и утаенная любовь Пушкина. – Режим доступу: <http://www.cnw.mk.ua/pushkin/rus/fontan.htm>.
5. Рябцев Е. 113 прелестниц Пушкина. – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 52-58.
6. Черейский Л.А. Пушкин и его окружение: Словарь-справочник. – 2-е изд. – Лен., 1989. – С. 194-195.
7. Святелик В.А. Тайна жизни Пушкина. – Тульчин, 1999. – С. 133.
8. Łojek Jerzy. Dzieje pięknej Bitynki. – Warszawa, 1982. – S. 345.
9. Łojek J. Potomkowie Szczęsnego. – Warszawa, 1996. – S. 85.
10. Czartkowski Adam. Pan na Tulczynie. Wspomnienia o Stanisławie-Szczęsnym Potockim, jego rodzinie i dworze. – Lw., 1925. – S. 154.
11. Режим доступу: http://s-forum.com.ua/blog/post_1190127962.shtml.
12. Режим доступу: <http://www.genealog.home.pl/>.
13. Вигель Ф.Ф. Записки / Под ред. С.Я. Штрайха. – М., 1928. – Т. 2. – С. 219.
14. Łojek Jerzy. Dzieje pięknej Bitynki. – S. 346.

Т.Д. Чубіна

Сестры София и Ольга Потоцкие: переплетение двух женских судеб

Человек является элементом какой-либо формы социальности, от самых простых общностей до современных цивилизационных и политических суперсистем. Поэтому взгляд на исторические процессы неотделим от изучения отдельных личностей и династий. В данной научной статье речь идет о роде Потоцких, его вкладе в историю и культуру Украины.

T.D. Chubina

A man is an element of any form of sociality from the earliest community to the modern civil and political super system. That is why this view to the historical processes, society is inseparable from studying of some persons and families. The article deals with the Pototsky's family and its contribution into the Ukrainian history and culture.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2008.